

civilizace

KOCOUR

Jak vznikl jazyk

Velká záhada stále není
vyřešena, ale vědce
nepřestává fascinovat

JIŘÍ SOBOTA / FOTO MATĚJ STRÁNSKÝ

P

řed mnoha lety stál autor těchto řádek coby začínající učitel angličtiny před studenty jisté jazykové školy. Na pořadu dne byl jeden z mnoha časů, kterými disponují anglická slovesa, a studenti obraceli oči v sloup. „Britové a Američané prostě vidí svět jinak než my,“ snažil se angličtinář zlehčit drtivé poznání, že angličtina má nejen předminulý čas, ale také jeho průběhovou formu. „Oni mají spoustu časů, aby dokázali přesně zachytit logický sled událostí. My máme v češtině mnoho pádových koncovek, abychom dobře chápali, kdo s kým dělá přesně co.“

Žáci se poslušně zasmáli, vtípek jim ale náladu příliš nespravil. Na stole ležel třetí díl pětidílné učebnice. Po třídě se povalovaly gramatické příručky. Za chvíli se měla z magnetofonu ozvat další téměř nesrozumitelná nahrávka v podání rodlého mluvčího.

Pro většinu dospělých je zkrátka snaha naučit se nový jazyk dřina. Drtivá většina z nich ho nikdy skutečně dobře nezvládne.

Každý z nich měl přitom v životě období, kdy byl malým jazykovým géniem. V prvním roce života sice jenom tak pobrumlával a nezvládl se naučit více než deset vzájemně nesouvisejících slov, ve druhém roce se tempo zrychlilo a slova se začínala objevovat ve dvojicích. Pak následovala exploze. Během třetího roku života začala slova téměř jako mávnutím proutku zapadat do gramatických vět.

Od této chvíle až do nástupu na základní školu se průměrné dítě naučí deset nových slov denně. Čtyřletí Angličané se rozhodně nehroučí z objevu předpřítomného času. Malí Češi se teprve po několika letech školní docházky dozvědí, že jejich mateřština má ve skutečnosti sedm pádů a že pokud chtějí podstatně jméno správně vyslovnout, musí znát jeho rod a příslušný vzor. Až do té chvíle neměli o ničem takovém ani tušení a pusy přitom skoro nezavřeli. Jak je něco takového vůbec možné?

Zděděný orgán

Lingvisté si zhruba od konce padesátých let minulého století mysleli, že v podstatě vědí, proč je takový zázrak možný. Odpověď jim dal jejich americký kolega Noam Chomsky, který přišel s tezí, že děti se toho musí v podstatě naučit mnohem méně, než se na první pohled zdá. Lidé se podle něj totiž se základní znalostí struktury jazyka již rodí.

Chomsky této struktuře říkal „univerzální gramatika“ a můžeme si ji představit jako jakýsi základní rastr, který by měl být společný všem jazykům na světě. Povědomí o existenci takového „prajazyka“ se podle této teorie přenáší geneticky, tedy úplně stejně jako si nové tělo nese od obou rodičů informace o tom, jak má vytvořit různé tělesné orgány. V mozku se díky genům utvoří něco, co Chomsky nazýval „jazykovým orgánem“. Terminologie se časem měnila, nejhlubší kořeny zapustil později termín „jazykový instinkt“ jiného amerického lingvisty Stevena Pinkera.

Chomsky netvrdil, že se děti rodí se znalostí angličtiny nebo čínštiny. Univerzální gramatika je jakási základní struktura obsažená ve všech existujících řečech. Jednotlivé řeči, španělština, korejština nebo třeba jeden z mnoha jazyků australských domorodců, jsou od ní odvozeny – a v mnohém se tedy odlišují. Co je ale podstatné, dítě intuitivně ví, že zvuky, které ve svém okolí slyší, slouží ke komunikaci, a chápe základní principy jejich fungování. Zbývá mu rozlousknout, v čem se jeho konkrétní mateřština od „softwaru“, který si přineslo do života, konkrétně liší. To také stojí mnoho úsilí, je to však mnohem menší úkol, než kdyby musel malý člověk objevovat všechno od počátku.

Všichni stejně

Pro laiky nepolíbené lingvistikou může znít celá konstrukce poněkud bizarně, v době svého vzniku však dávala smysl. Příběh téhle teorie je vlastně zajímavou ukázkou, jak člověk postupně objevuje sám sebe a jak rychle se jeho představy mění.

Chomsky zpochybnil dobové teze o tom, že lidská mysl se rodí čistá – „tabula rasa“ – a vše se za pochodu učí téměř mechanicky, na základě vnějších podnětů. Jde o pasivní učení, dětem je potřeba do hlavy všechno vytrvalým úsilím „nacpat“. Americký lingvista pochopil, že to příliš neodpovídá skutečnosti – rodiče neučí své ratolesti gramatice tím, že je nutí donekonečna opakovat jednotlivé věty. Děti naopak velmi rychle tvoří vlastní jazykové světy a tvoří je správně. Kdyby se jazyku neučily nějak aktivně a nedokázaly by chápat jeho vnitřní zákonitosti, je dost dobře možné, že by k mateřštině přistupovaly se stejným nadšením jako usouzení žáci na jazykové škole.

Chomsky tak ve své době elegantně vyřešil velkou záhadu. Z teorie navíc vyplývaly zajímavé závěry o povaze lidských jazyků. Jestliže se vlastně všechny odvozují od „univerzální gramatiky“, jsou si také všechny rovny. Neexistují žádné jazyky primitivní a jazyky vyspělé, stejně jako odlišení spisovné formy od „pokleslých“ nářečí či dialektů je především výsledkem svévolného rozhodnutí. „Spisovný jazyk je v podstatě dialekt plus armáda a válečné námořnictvo,“ cituje zmíněný Steven Pinker v klasické knize *Jazykový instinkt* výrok jiného stoupence Noama Chomského Maxe Weinreicha, který chtěl zdůraznit, že upřednostňování jedné formy před druhou je pouze výsledkem politického rozhodnutí. Za vším tím babylonom je tedy jeden univerzální komunikační prostředek; ke kterému se můžeme pečlivým studiem postupně propracovat.

Bomba z džungle

V roce 2005 se z amazonské džungle vynořil jiný americký lingvista Daniel Everett. Bývalý misionář, který se během desítek let pobytu mezi příslušníky kmene Pirahã proměnil v ateistu, přišel s objevem, jež už zmíněný Steven Pinker označil za „bombu vhozenou doprostřed bujarého večírku“. Večírkem myslel téměř jednomyslné vzývání Chomského teorie o vrozenosti jazyka.

Everett přišel s objevem, že zhruba tři sta padesát členů kmene Pirahã nepoužívá při komunikaci žádné prostředky, které by se daly zobecnit do pravidel univerzální gramatiky. Jejich jazyk je prostě radikálně odlišný a jeho uživatelé navíc podle všeho o světě i zcela jinak přemýšlejí. Everett popsal kmen, který odmítá myslet v abstraktních pojmech (nemají například termín

V určité
fázi svého
vývoje lidé
pochopili
výhodnost
spolupráce.

„levá“ a „pravá“), nemá běžný pojem o čase, nepočítá dále než do tří. To neznamená, že je „primitivní“, ve svém prostředí se vyzná naprosto s přehledem, normálně komunikuje a jeho členové koukají občas po večerech s Everettem na hollywoodské filmy. Jedná se o naprosto funkční lidské společenství.

Zdá se, že Everettovy výzkumy mohou být posledním stěb-lem, které celé teorii univerzální gramatiky zlomí vaz. Pravda je taková, že již před jeho vystoupením dostával Chomského koncept „univerzální gramatiky“ pořádně zabrat. Po období teoretických úvah nastal v lingvistice boom terénních výzkumů. Jak vědci pronikali do hlubin dalších řečí, začínalo být jasné, že společného toho mají stále méně.

Angličtina, z níž Američan Chomsky vycházel, je jako stvořená ke kreslení větných schémat – různých podob jmenných a slovesných frází, ze kterých se skládají věty a jejichž uspořádání nese v angličtině hlavní tíhu sdělení. Jiné jazyky ale kladou důraz na jiné gramatické struktury, mají třeba mnohem komplikovanější morfologii (tedy způsob, jakým pracují s tvary jednotlivých slov) nebo fonetiku – mění význam sdělení například změnou rytmu, melodie či výšky tónu.

Existují jazyky, jež celou větu nahustí do jednoho slova. A jiné, které se obejdou bez některých slovních druhů, dokonce těch nejzákladnějších, jako je sloveso a podstatné jméno. Everett a jeho žena pak potvrdili, že kmen Pirahã se za jistých okolností zcela obejde beze slov: dokáže celé významy přenést do zvláštních hudebních struktur a vlastně si význam sdělovat melodií.

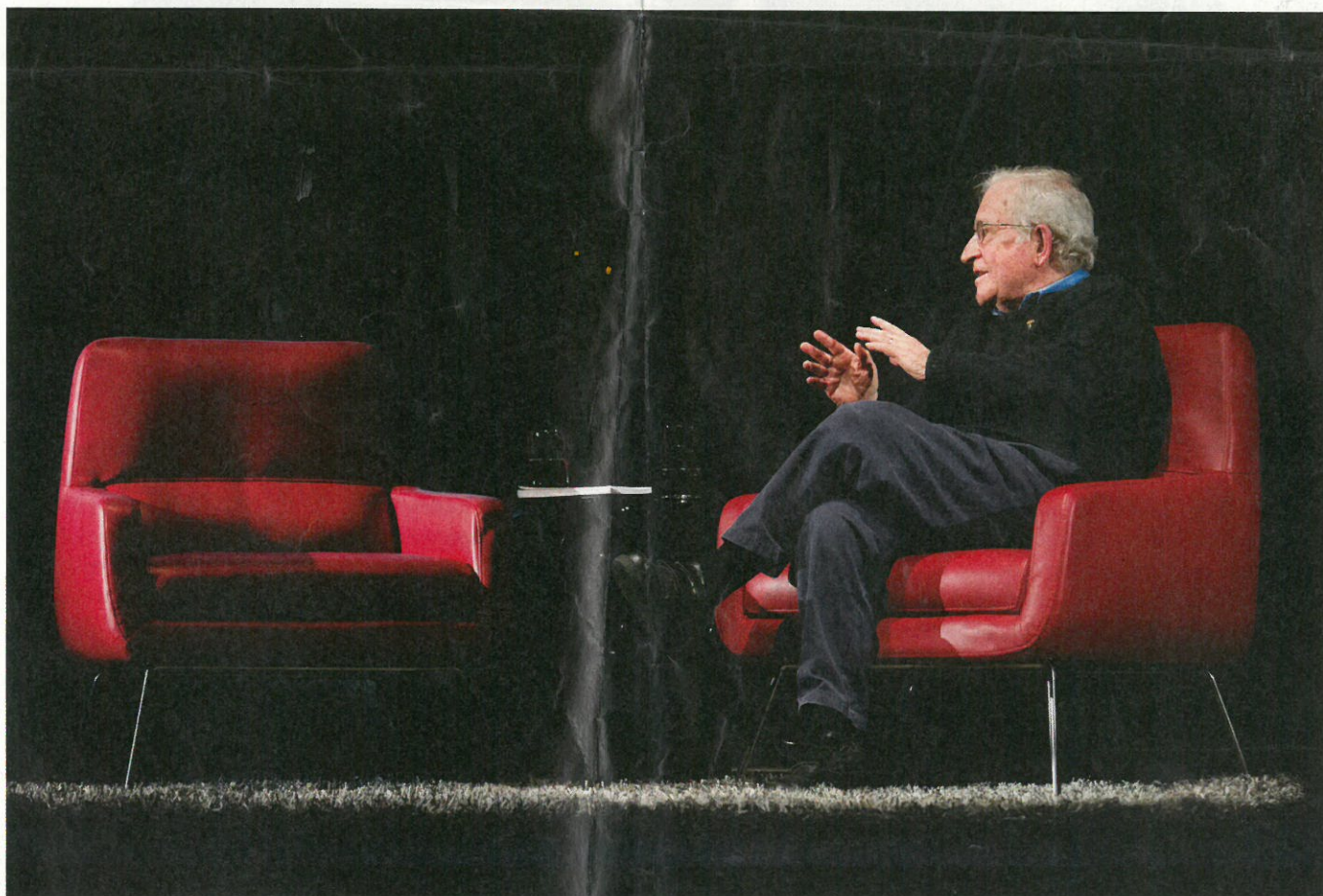
Víc hlav víc mluví

Pokud se tedy děti nerodí s univerzální gramatikou v hlavě, jak je možné, že se jazyky naučí tak lehce a rychle? Odpověď je podle všeho přímočará: protože lidský mozek je skutečně tak skvělý! Chomsky svou teorii formuloval před vznikem kognitivních věd a před mnoha experimenty, na nichž se vědci pokusili proces učení skutečně popsat.

Jak vysvětluje lingvista a autor knihy *The Language Myth* (Mýtus jazyka) Vyvyan Evans, děti se ve skutečnosti opravdu dost nadřou. Učí se systémem pokus omyl, na rozdíl od představ, s nimiž se vyrovnával Chomsky, ale jejich mozek není žádná pasivní nepopsaná stránka, ani nemá v základní výbavě předem nainstalovaný gramatický software. Člověk je nadán pozorovacím talentem, schopností napodobovat, aktivně odvozovat pravidla, ledacos si domyslí. Jazyk děti nepochopí náhle a automaticky, vše jim dochází v postupných explozích poznání.

Jazyk vůbec začíná být chápán stále více nikoli jako izolovaný jev, který je příčinou lidského vzestupu, ale spíše jako součást kulturní evoluce. Lidé v nějaké chvíli svého vývoje „odhalili“ výhodnost vzájemné spolupráce. Jejich významná schopnost se od sebe vzájemně učit si vynutila nutnost komunikovat. Lidská genialita nakonec, jak se zdá, nespočívá v rychlém zvládnutí gramatiky, ale v poznání, že více hlav víc ví. ●

 WWW.RESPEKT.CZ/AUDIO

Děti mají základní představu o jazyku již vrozenou. (Lingvista Noam Chomsky)